

## ДОСТАТНІЙ ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Андрієнко І. С.

*У статті досліджено проблеми з'ясування правової сутності категорій «життєвий рівень» та «достатній життєвий рівень». Здійснено аналіз норм міжнародного та вітчизняного законодавства щодо визначення меж достатності. З'ясовано залежність категорії достатнього життєвого рівня з прожитковим мінімумом.*

**Ключові слова:** життєвий рівень, право на достатній життєвий рівень, прожитковий мінімум, соціальні стандарти, соціальне забезпечення.

*В статье исследованы проблемы определения правовой сущности категорий «жизненный уровень» и «адекватный жизненный уровень». Осуществлен анализ норм международного и отечественного законодательства с точки зрения границ адекватности. Выявлена зависимость категории адекватного жизненного уровня с прожиточным минимумом.*

**Ключевые слова:** жизненный уровень, право на адекватный жизненный уровень, прожиточный минимум, социальные стандарты, социальное обеспечение.

*In the article the problem of finding out the nature of the legal categories of «standard of living» and «adequate standard of living.» The analysis of international and domestic law to determine the limits of sufficiency. It was found the dependence category adequate standard of living to the living wage.*

**Keywords:** standard of living, the right to an adequate standard of living, cost of living, social standards and social security.

Будь-яка галузь права набуває розвитку в результаті дослідження об'єктивної дійсності та розробки відповідного їй понятійного апарату. Поява великої кількості нових для юридичної науки термінів потребують сьогодні глибокого теоретичного аналізу та осмислення, зокрема в праві соціального забезпечення. Категорії та поняття, що використовуються цією галуззю права в різних законодавчих актах, потребують чіткого визначення та узгодження між собою.

Категорія «достатній рівень життя» є досить витребуваною на сьогодні. Забезпечення достатнього життєвого рівня визначають і як найважливішу конституційну мету розвитку багатьох держав, і першу ознаку соціальної держави, і кінцеве завдання соціально-економічних програм уряду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері права соціального забезпечення свідчить про те, що різним аспектам забезпечення права на достатній життєвий рівень присвячено чимало праць провідних фахівців цієї галузі. Свого часу до означеної проблематики звертались Н.Б. Болотіна, Е.С. Бондарева, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, С.М. Синчук і ряд інших. Водночас відсутність законодавчого закріплення категорій «рівень життя» та «достатній життєвий рівень», невизначеність їх співвідношення з прожитковим мінімумом залишає ряд проблем як теоретичного, так і практичного змісту.

Метою статті є з'ясування сутності поняття «достатній рівень життя» як правої категорії, а також визначення критеріїв його обрахування.

Слід зазначити, що поняття достатнього життєвого

рівня нерозривно пов'язане з категорією «рівень життя», що досить широко використовується багатьма галузями наукового пізнання. Окреслюючи коло специфічних ознак, кожна із них пропонує власний підхід його трактування.

Уперше теоретичне розкриття економічного та соціального змісту категорії «рівень життя» було введено К. Марксом і розглядалося як соціально-економічна характеристика рівня задоволення фізичних, духовних і соціальних потреб людей. Він виділяв «традиційний рівень життя» як такий, що передбачає не тільки задоволення потреб фізичного життя, а й задоволення певних потреб, породжених тими суспільними умовами, в яких люди знаходяться і виховуються [1].

Сучасна економічна енциклопедія під «рівнем життя» розуміє ступінь задоволення матеріальних і культурних потреб населення такими соціально-економічними факторами, як: реальні грошові доходи; обсяг і структура споживання; забезпеченість роботою (зайнятість) та умови праці; тривалість робочого дня і вільного часу; інтенсивність праці; житлові та побутові умови; рівень освіти і культури; система охорони здоров'я і фізичної культури; система соціального забезпечення; піклування суспільства про дітей і материнство; раціональне використання вільного часу [2].

Соціальну складову «рівня життя» традиційно визначають за такими критеріями, як: забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її існування; реалізація права кожної людини на вільний розвиток особистості; гарантія прав на працю, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, безпеку життя; участь особи в громадсько-політичній і культурній діяльності; соціальна забезпеченість людини, сім'ї, соціальних і національних меншин; рівень соціально-комунальної інфраструктури.

Соціально-економічна практика виокремлює два основні підходи, що мають концептуальний характер і можуть бути визначені як основні концепції дослідження рівня життя населення:

- перша концепція розглядає рівень життя як матеріальне становище населення (у розумінні наявності необхідних матеріальних благ у вигляді доходу для підтримання основних життєвих потреб, забезпеченості певним рухомим і нерухомим майном тощо). Основна увага приділяється питанням визначення раціональних норм споживання та відповідності реального споживання цим нормам, рівня та купівельної спроможності доходів, обґрунтуванню їх диференціації в суспільстві, установленню соціальних стандартів. Добробут окремої особи розглядається через призму загальнонаціонального добробуту. Стратегічна мета держави - збільшувати обсяги виробництва й шляхом перерозподілу доходів у суспільстві забезпечувати вищий рівень задоволення потреб;

- друга концепція (якості життя) базується на визнанні необхідності задоволення потреб людини не тільки в матеріальних благах, а й в умовах для розвитку й життєдіяльності, та означає частковий перехід від макроекономічного до мікроекономічного розуміння. Основна стратегічна мета - створення умов для якісного життя та всебічного розвитку людини [3].

Фахівці права розглядають рівень життя в аспекті забезпечення найважливіших конституційних прав люди-

© І.С. Андрієнко, 2015

ни й громадянина, сутність якого полягає в можливості достатнього харчування, одягу, житла з метою забезпечення, досягнення певного життєвого рівня. Змістом є право на соціальне благо як гарантія існування і прояву можливостей особи. Формою є право на певні умови життя [4].

З'ясування сутності правової складової категорії рівня життя слід здійснювати з урахуванням міжнародних стандартів у відповідній сфері соціального забезпечення, де традиційно використовується поняття «достатній життєвий рівень».

Вперше право на достатній рівень життя було визначено на початку XX ст. у Німеччині. У статті 151 Веймарської Конституції 1918 р. зазначено, що організація господарського життя повинна відповідати принципам справедливості з метою забезпечення всім гідного існування. Згодом це право набуло майже загального поширення й стало своєрідним еталоном, стандартом правового регулювання соціальних прав громадян, а також визначальною ознакою соціальної спрямованості будь-якої держави світу.

На сьогодні соціальні стандарти та комплекс заходів у цій сфері визначені на міжнародному та європейському рівнях.

Так, Загальна декларація прав людини проголошує право кожної людини на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, яке є необхідним для підтримання здоров'я й добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини [5]. Отже, у цьому міжнародному акті сформульовано найперше і найширше поняття «життєвого рівня», яке включає не тільки їжу, одяг і житло, а й такі блага, як медичне й соціальне обслуговування.

Стаття 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права зазначає, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя [6]. Такий самий за змістом соціальний стандарт «життєвого рівня» закріплює й Конвенція МОП № 117 1962 р. «Про основні цілі і норми соціальної політики», яка зобов'язує держави-учасниці до «вжиття всіх можливих заходів для досягнення такого життєвого рівня, включаючи їжу, одяг, житло, медичне і соціальне забезпечення, а також освіту, які необхідні для підтримки здоров'я й добробуту незалежних виробників, найманих працівників і членів їхніх сімей».

Європейська соціальна хартія 1996 року (переглянута) у частині першій зазначає, що держави-учасниці повинні забезпечувати умови, за яких усі працівники мають право на справедливий винагорода, яка забезпечить достатній життєвий рівень для них самих і членів їхніх сімей.

Загалом, відповідно до міжнародних стандартів соціального забезпечення право на достатній життєвий рівень включає в себе такі елементи: право на здійснення необхідних для підтримання гідності й для вільного розвитку його особистості прав у економічній, соціальній і культурних сферах; право на такий життєвий рівень, який необхідний для підтримання здоров'я та добробуту його сім'ї, що включає право на достатнє харчування, одяг, житло, медичний догляд і соціальне обслуговування; право на соціальне забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання

старості чи іншого випадку втрати засобів до існування із незалежних від них обставин; право на постійне покращення умов життя; право на свободу від голоду, що забезпечується прийнятими державою індивідуальних та колективних заходів щодо вдосконалення виробництва, розподілу та споживання [7].

У практиці вітчизняного законодавства вперше право на достатній життєвий рівень для особи та її сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, було закріплено ст. 48 Конституції України. Однак особливістю положення «достатній життєвий рівень» фахівці відзначають відсутність у законодавстві визначення меж цієї достатності, його рекомендаційне формулювання та постійна змінюваність залежно від рівня соціально-економічного розвитку країни та інших чинників. Термін «достатній життєвий рівень» є оціночним поняттям, має відносний характер і не підлягає точному визначенню [8].

На нашу думку, такий підхід має певний сенс, оскільки неможливо точно виявити потреби людей у засобах існування. Вони індивідуальні й залежать від багатьох чинників: рівня економічного розвитку країни, галузі, регіону, національних, культурних або релігійних традицій споживання, віку, професії, рівня освіти людини тощо. Крім того, потреби людини в засобах існування суб'єктивні й не завжди зважають на рекомендації фахівців. Водночас більш виваженою вбачається точка зору, за якою державні соціальні стандарти прав людини повинні юридично закріплюватися та не ототожнюватися з тим чи іншим політичним устроєм держави, системою економіки тощо [7].

Як уже зазначалося вище, у вітчизняному законодавстві відсутнє поняття «рівень життя». Лише Стратегія подолання бідності, що затверджена Указом Президента України від 15 серпня 2001 р. № 637/ 2001 та, відповідно, Методика комплексної оцінки бідності, затверджена Міністерством праці та соціальної політики спільно з іншими міністерствами 5 квітня 2002 р. № 171/238/100/149/2 нд, яка передбачає розрахунок системи показників, що безпосередньо характеризують рівень життя бідного населення.

Зокрема, рівень бідності визначено як питому вагу сімей (домогосподарств), у яких рівень споживання (доходів) на одну особу є нижчим від визначеної межі бідності.

Межа бідності оцінюється як рівень доходу, нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб. Межа бідності встановлюється як частка прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць. На її основі визначаються сім'ї, які належать до категорії бідних [9].

Державне регулювання рівня життя населення базується на категорії прожиткового мінімуму, що визначається базовим державним соціальним стандартом, на основі якого встановлюються соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Законодавство визначає прожитковий мінімум як вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [11].

До складу прожиткового мінімуму входять набори продуктів харчування, непродовольчих товарів і наборів

послуг, схвалених науково-громадською експертизою на принципах соціального партнерства і затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. № 656 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» [12].

Водночас слід пам'ятати, що використовувана в Україні величина прожиткового мінімуму орієнтована на мінімальне споживання продуктів харчування та непродовольчих товарів за мінімальними нормами, отримання обмеженої кількості послуг за найнижчими цінами й співвідношенням із середнім рівнем життя населення. В основу прожиткового мінімуму покладено споживчий кошик, котрий містить конкретний перелік матеріальних благ, використовуваних для задоволення найнеобхідніших потреб людини (сім'ї) при середньостатистичному споживанні за певний період часу. Споживчий кошик є основою для розрахунку мінімального споживчого бюджету - законодавчо встановленої в державі (виходячи з потреб різних статевовікових груп населення) середньодушової місячної вартості набору продуктів харчування, непродовольчих товарів, необхідних послуг, ліків, предметів побуту, зокрема тривалого користування, задоволення у встановлених межах культурно-освітніх потреб.

Такий підхід повністю відповідає світовій практиці, де прожитковий мінімум існує у формі життєвого (або фізіологічного) та соціального мінімуму.

Перший показник відображає задоволення основних фізіологічних потреб, у світовій практиці він становить 85-87 % загального прожиткового мінімуму. Решта припадає на соціальну частину і включає витрати, необхідні для доступу до набору духовних цінностей мінімально прийнятної рівня життя. При цьому в загальній політиці формування прожиткового мінімуму в різних країнах світу існують деякі спільні риси. Зокрема, використовується показник частки витрат сімей на харчування, який свідчить, що чим більша частка витрат сімей на харчування в країні, тим нижчий рівень життя.

В європейських країнах частка витрат на придбання продуктів харчування становить 30-40 %. У країнах Єврозоюзу прогресивно вважається тенденція зменшення частки витрат сімей на харчування і збільшення витрат на послуги та придбання промислових товарів [10].

В Україні прожитковий мінімум установлюється нормативним методом у розрахунок на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення. Нагадаємо, що вітчизняне законодавство виділяє чотири такі групи: діти віком до 6 років; діти віком від 6 до 18 років; працездатні особи; особи, які втратили працездатність.

За своєю суттю прожитковий мінімум є встановленою законодавчо межею бідності, оскільки саме йому належить провідна роль у визначенні права на призначення більшості видів державної соціальної допомоги.

Водночас негативним досвідом вітчизняного законодавства є факт існування, по суті, двох соціальних стандартів - прожиткового мінімуму, а також рівня забезпечення прожиткового мінімуму, що використовується для призначення окремих видів державної соціальної допомоги. При цьому останній передбачає надання соціальної допомоги в розмірах, що значно нижчі від установлені законодавством вартісної величини прожиткового мінімуму, а отже, не може забезпечити навіть мінімально-необхідних потреб існування.

Отже, рівень життя є складним і багатоплановим поняттям, що охоплює різноманітні аспекти життєдіяльності людини. Рівень життя є динамічною категорією, розуміння якої залежить від рівня розвитку суспільства в конкретний період часу.

Достатній життєвий рівень передбачає забезпеченість рівня доходу громадян, необхідного для задоволення їх базових (мінімальних) фізіологічних і соціальних потреб. Достатній життєвий рівень не може бути нижчим, ніж величина прожиткового мінімуму встановленого державною для відповідних соціальних груп населення.

#### Література

1. К. Маркс. Сочинения, 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М.: Государственное издательство политической литературы, 1960. - Т. 16. - С. 150.
2. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. - К.: Видавничий центр "Академія", 2002. - Т. 3. - С. 262.
3. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За заг. ред. Л.М. Черенько. - К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. - С. 16-17.
4. Актуальні проблеми конституційного права України [Текст]: Підруч. / За заг. ред. А.Ю. Олійника. - К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. - С. 266.
5. Всеобщая декларация прав человека. Принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года. - [Електронний ресурс]: [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995\\_015](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015).
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права // ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. - [Електронний ресурс]: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995\\_042](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042).
7. Синчук С.М. Гарантування гідного рівня життя особи у сфері соціального забезпечення / С. Синчук // Вісник Львівського університету. - Серія юридична. - 2011. - Випуск 52. - С. 236.
8. Кириченко Ю.В. Пояснювальна записка щодо обґрунтування необхідності зміни статті 48 Конституції України. - [Електронний ресурс]: <http://cau.in.ua/ua/news/id/kirichenko-776/>.
9. Про Стратегію подолання бідності // Президент України; Указ, Стратегія від 15.08.2001 № 637/2001. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/637/2001>.
10. Боков О. Вдосконалення методології визначення прожиткового мінімуму в контексті досвіду країн Європейського Союзу / О. Боков // Україна: аспекти праці. - 2013. - № 1. - С. 40.
11. Про прожитковий мінімум: закон України; 15.07.1999 р. № 966-XIV / Верховна Рада України. - Ст. 1. // Відомості Верховної Ради України. - 1999. - № 38. - Ст. 348.
12. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: постанова; 14.04.2000 р. № 656 / Кабінет Міністрів України // Офіційний вісник України. - 2000. - № 16. - Ст. 97.

Андрієнко І.С.,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін  
ОДУВС

Надійшла до редакції: 12.05.2015